

Drie boeken

Jack Burgers

Toen ik laatst iets meer wilde weten over de muzikale smaak van een collega, vroeg ik hem welke cd's uit zijn verzameling hij het mooist vond. Ik formuleerde het wat dramatisch door te vragen naar de cd's die hij mee zou nemen naar een onbewoond eiland als het er niet meer dan drie zouden mogen zijn. Hij keek me eerst enigszins verwilderd aan en zei vervolgens, met wanhoop in zijn stem, dat hij voor een onmogelijke keuze werd geplaatst. Als het er nou nog tien waren geweest, zei hij, maar drie, daar was geen zinnig antwoord op te geven en dat deed hij dan ook niet. Nu ik mijn drie sociologische studies van de eeuw moet noemen, begrijp ik zijn reactie. Er is geen beginnen aan. Tien was gemakkelijker geweest. Maar omdat het moet – net opgenomen in de redactie van de *Sociologische Gids* tenslotte – noem ik drie boeken die voor mij belangrijk zijn geweest in de vorming tot socioloog en waarin verschillende principes tot uiting komen die, wat mij betreft, centraal staan in het vak: het pogen de samenleving als geheel te begrijpen, ook als er op deelterreinen onderzoek wordt verricht; aandacht hebben voor de rijkdom van het alledaagse leven – door de Utrechtse socioloog Gerrit Jansen ooit poëtisch 'de luister van het gewone' genoemd – en, ten slotte, het laten zien hoe de werkelijkheid, of liever verschillende werkelijkheden, sociaal geconstrueerd zijn.

Ergens in het midden van mijn studie – het moet eind 1972 geweest zijn – las ik *Man and society in an age of reconstruction* van Karl Mannheim. Van dat boek was ik onder de indruk, vooral omdat het zo naadloos aansloot bij de tijd waarin ik het las. Mannheim meende een drietal stadia waar te nemen in de geschiedenis, waarbij de mens steeds meer greep kreeg op zijn omgeving. Waar de primitieve mens het moest hebben van de dingen die hij toevallig tegen kwam in de wereld (*finden*), kwam met de ontwikkeling van de (ook sociale) technologie steeds meer het accent te liggen op ontwerpen en maken (*erfinden*). Maar die technologische vooruitgang vond min of meer toevallig en gefragmenteerd plaats. De vergrote technologische potentie van moderne samenlevingen zou, volgens Mannheim, pas echt goed benut kunnen worden, aangewend voor een leefbaarder maatschappij, als we een derde ontwikkelingsstadium zouden ingaan, waarbij *planen* centraal staat en de mensheid de loop van de samenleving integraal ter hand neemt via democratische sturing. Was het niet

uitgerekend dat wat er gebeurde op het moment dat ik Mannheims boek las? De verzorgingsstaat werd in razend tempo uitgebouwd en er werd gepland dat het een lieve lust was. Mannheims boek was een optimistisch boek, dat uitging van de mogelijkheid, sterker, van de noodzaak de samenleving planmatig in te richten. De veronderstelling was, dat de kennis die daarvoor nodig was door de sociologie gegenereerd zou kunnen worden. Maar als de samenleving als geheel gepland zou moeten worden, was daar wel een soort van totaal-sociologie voor nodig: alomvattend en alles overziend. Het was aan het begin van de jaren zeventig wel duidelijk dat die omvattende sociologie misschien nog even op zich zou laten wachten, maar er werd niet aan getwijfeld dat die er vroeger of later zou komen. Verlichtingsdenken bij uitstek natuurlijk, maar dat had al aan de basis gelegen van de discipline zoals aangeduid door haar naamgever, Auguste Comte. Het moment dat de sociologie de mantel van de koningin der wetenschappen zou worden omgehangen, leek dichtbij. Maar het was bijna 1973 en de eerste oliecrisis kwam eraan. De meer tastbare gevolgen van de economische herstructurering die al gaande was, zouden nog even op zich laten wachten, maar in een bestek van enkele jaren was er een werkloosheid op een niveau dat niet meer voor mogelijk werd gehouden, ondanks alle planning. Toen de verzorgingsstaat echt aangesproken werd, moest die steeds meer verstek laten gaan en 'terugtrekken' zoals dat eufemistisch werd genoemd. Met de crisis van de jaren tachtig verloor ook de sociologie haar status als kroonprinses van de wetenschap die de samenleving integraal zou kunnen helpen plannen, en het hoopvolle perspectief dat Mannheim geschetst had, lag in gruzelementen. Juist in de periode waarin de sociologie meer en meer bij sociale planning betrokken raakte, was zij intern steeds verder gedifferentieerd geraakt. De sociologie had zich gespiegeld aan de bureaucratie van de verzorgingsstaat; de discipline viel uiteen in deeldisciplines, georiënteerd op maatschappelijke velden – arbeidsmarkt, huisvesting, onderwijs, gezondheidszorg, kunst en cultuur – en het integrerende karakter van de sociologie dat Mannheim zo benadrukt had, had te weinig aandacht gekregen. De beleidssociologen zijn achteraf gezien te veel 'uitvinders' geweest, actief op één terrein, en te weinig planners met oog voor macro-ontwikkelingen. Het merkwaardige feit deed zich voor dat macro-analyses juist bevorderd werden door de crisis van de verzorgingsstaat. De sociologie is, naar mijn stellige overtuiging, vooral een crisiswetenschap; zij blijkt inhoudelijk vooral te gedijen in perioden van ingrijpende maatschappelijke veranderingen. Daarom was Mannheim te optimistisch over de rol van de sociologie in maatschappelijke planning. Maar zijn pleidooi voor een meer omvattende sociologie, die verschillende maatschappelijke terreinen met elkaar verbindt, is voor mij altijd een voorbeeld en uitdaging gebleven.

Met de crisis van de jaren tachtig groeide de aandacht voor groepen aan de onderkant van de samenleving, vaak behorend tot migrantengemeenschappen. Dat leidde tot een hernieuwde belangstelling voor het werk van de Chicago-school, het onder-

zoeksprogramma dat onder leiding van Robert Park gerealiseerd werd in de jaren twintig en dertig in een stad die op dat moment tot de snelst groeiende steden in de wereld hoorde. De heterogeniteit van culturen in Chicago en de fricties, aanpassingsmoeilijkheden, maar ook de mogelijkheden die daaruit voortvloeiden, stonden centraal in de sociologiebeoefening van Park en zijn medewerkers. Het centrale theoretische idee was, dat verschillende groepen migranten met een traditionele achtergrond, eenmaal aangekomen in de moderne industriestad, hun oude levenswijze – vooral gebaseerd op primaire relaties – niet meer zouden kunnen handhaven en zich zouden moeten aanpassen aan nieuwe omgangsvormen. Maar omdat zo vele anderen met dezelfde nationale of etnische achtergrond in dezelfde situatie verkeerden en ook nog vaak bij elkaar in de buurt woonden, boden migrantengemeenschappen een culturele en soms ook economische haven voor nieuwkomers. Vandaar uit zouden zij uiteindelijk kunnen opgaan in de moderne, georganiseerde en zakelijke samenleving die de grote stad is.

In het theoretisch raamwerk zoals met name Robert Park dat ontwikkelde, zijn veel elementen uit de Europese klassieke sociologie terug te vinden. Maar hij – Park was oorspronkelijk journalist – gaf aan die theoretische noties een sterk empirisch accent, en ze leidden tot een onderzoeksprogramma waarin de verschillende werelden waaruit de grote industriestad was opgebouwd, via nauwkeurig, inventief en soms ook onverschrokken veldwerk werden open gelegd. Leek deze manier van onderzoek aan het begin van de jaren zeventig, toen de verzorgingsstaat de samenleving steeds meer aanharkte, alleen nog maar vanuit wetenschapshistorisch oogpunt interessant, nu, na de crisis van de verzorgingsstaat en de explosieve toename van langeafstandsmigratie, is het werk van Park en zijn medewerkers weer uiterst actueel. Mijn tweede boek is daarom *The city* van Robert E. Park en Ernest W. Burgess. En daarmee sluit ik natuurlijk ook symbolisch al die mooie boeken in, die onder Parks leiding tot stand kwamen over de goudkust en de achterbuurt, bendes, zwerwers, taxi-dance halls, logementen et cetera. Ook in het werk van de Chicago-school komt het streven naar een omvattende benadering terug, maar sterk verbonden met gevoel voor detail en nooit los rakend van het alledaagse leven.

De sociale veelvormigheid van de stad is een mooi aanknopingspunt voor het derde boek dat ik wil noemen: *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge* van Peter L. Berger en Thomas Luckmann uit 1966. Het geconstrueerde karakter van de sociale werkelijkheid en – daarmee – de relativiteit daarvan, werd op indrukwekkende wijze uiteengezet in een prachtig geschreven studie. De meer traditionele kennissociologie – waarvan Mannheim als één van de grondleggers geldt –, die vooral betrekking had op intellectuelen en denkers, werd uitgebreid tot een analyse van de sociale constructie van het alledaagse leven, en daarmee eigenlijk tot een sociologie *tout court*. De kracht van het boek is de wederzijdse betrokkenheid van structuur en actor, van macro en micro, sociologie en sociale psycho-

logie, maar bovenal het speelse gemak waarmee de auteurs hun denkbeelden naar voren brengen, *en passant* allerlei actuele vraagstukken en verschijnselen aansnijpend en verklarend. Bij gebeurtenissen als het ineenstorten van de communistische regimes in Europa wordt duidelijk hoe sociaal geconstrueerd de werkelijkheid is, en hoe betrekkelijk instituties en hun legitimaties zijn. Het onbegrip en ongelooft op het gezicht van Ceaucescu, die, terwijl hij mechanisch wuift vanaf zijn balkon in Boekarest, wordt uitgejouwd door de menigte luttele dagen voordat hij en zijn vrouw zouden worden gefusilleerd, is een prachtige illustratie van het broze karakter van institutionele ordes en hun legitimiteit, hoe onaantastbaar die soms ook lijken te zijn. Tegelijkertijd moet vastgesteld worden, dat het sociaal geconstrueerde karakter van de werkelijkheid niet betekent, dat op elk moment alles betrekkelijk en alles mogelijk is. Om even bij het voorbeeld van het communisme in Europa te blijven: wat in 1989 kon in Berlijn, kon kennelijk niet in 1956 in Boedapest of in 1968 in Praag. Helaas is de notie van de sociaal geconstrueerde werkelijkheid geperverteerd geraakt door het postmoderne gedachtegoed, waarbij de werkelijkheid is teruggebracht tot een geheel van louter tekens die op allerlei manieren gelezen kunnen worden en wel zonder fouten, omdat ook alle regels relatief zijn. In 1998 hoorde ik in Wenen een rede van Carlo Ginzburg over Thomas More's *Utopia*. Na afloop van zijn praatje werd hem, heel modieus, gevraagd wat zijn lezing van More's tekst eigenlijk waard was; of er niet ook nog hele andere, misschien wel geheel tegengestelde lezingen mogelijk waren. Ginzburg antwoordde beleefd dat andere lezingen zeker mogelijk en zinvol waren. Maar hij kon niet nalaten te zeggen, dat je tekens niet op alle mogelijke manieren kunt interpreteren. Er zijn ook ronduit foute interpretaties van tekens, zei Ginzburg, waarvan sommige zelfs de dood tot gevolg kunnen hebben. Ik twijfel er niet aan dat ook Berger en Luckmann zouden hebben ingestemd met deze nuchtere zienswijze en dat hun boek zal blijven staan als een huis, ook als over honderd jaar de balans van de sociologie opnieuw zal worden opgemaakt, en van het postmoderne 'deconstructivisme' niet meer zal resten dan een curieuze voetnoot in de geschiedenis van de sociologie.